

Həsən Seyidbəyli Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq simalarından biridir. O, ədəbiyyat tarixində həm nasir, həm ssenarist, həm kinorejissor, həm də ictimai xadim kimi şərəfli yerlərdən birini tutur. Ədəbiyyat o zaman öz zamanından uca dayanır ki, milli məfkurəyə xidmət edir, yaradıcı şəxs özünü unudur, vətəndaşına xidmət edir. Bu mənada Həsən Seyidbəyli xalqın, ədəbiyyatın milli təəssübkeşi olub ömrünü bu yolda şam kimi əridib. Nə yazıqlar olsun, zamanında belə yaradıcı insanlara qiymət verə bilməmişik. Bu yerdə xalq şairi Cabir Novruzun "Sağlığında qiymət verin insanlara" şeiri yada düşür.

Həsən Seyidbəyli mənalı bir ömür yaşamışdı. O, qayğılı ömründə həm qələmlə, həm də sözlə xalqa xidmət etməyə çalışmışdır. Qələm onun silahı olub cəmiyyətdəki nöqsanları təmizləməyə, sözsə tribunallardan danışmağa lazım olmuşdur. İkinci bir tərəfdən, müşahidə etdiklərini bədii əsərlərində təsvir etmişdir. Bu mənada onun yaradıcılığı çoxşaxəlidir. Yazıçı, kinossenarist, dramaturq və rejissor olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti üçün çox işlər görmüşdür.

Həsən Seyidbəyli ikinci ömür yaşayıyır. Qədirbilən ziyalı-alim, ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri doktoru Baba Babayev kimi insanların qələmində. (Baba Babayev. Həsən Seyidbəyli: Həyatı və nəsr yaradıcılığı. Elmi məsləhətçi və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, redaktor professor Əlizadə Əsgərli, rəyçi, professor Təyyar Salamoğlu. Bakı, "Elm və təhsil", 2022) Monoqrafiya Həsən Seyidbəylinin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə hazırlanmışdır. Müəllif bu görkəmli sənətkarın yaradıcılığına bütövlükdə ilk dəfə qiymət vermək zərurəti qarşısındadır. Sənətkara ilk dəfə qiymət vermək hər cəhətdən çətindir. Çətindir o mənada ki, ilk təşəbbüs sənindir. Və sənətin verdiyi qiymət görək obyektiv olsun, qınağa çevrilməsin. Ona görə də bir çətinlik də Həsən Seyidbəylinin Baba Babayev qələmində yaşamasına təhlil verməkdir. Müəllif çox haqlı irad tutur ki, bu cür sənətkar haqqında az yazılmışdır. Ona görə də müəllif çalışır ki, yazıcının bütün nəsr yaradıcılığına qiymət versin. İlk növbədə Həsən Seyidbəyli gözəl hekayələr və novellalar ustasıdır. B.Babayev də onun yaradıcılığını janrlar üzrə təhlil edərkən hekayə və novellaları önə çəkir. Hekayə həyat həqiqətlərini göstərmək üçün ən çevik ədəbi yoldur. Bu ədəbi yola keçən povest və romanı öz yaradıcılığına daxil edə bilər. Süjet qurmaq məharəti hekayələrindən görüldüyü kimi pis alınmır. Onun süjet, obraz yaratma, söz demək imkanları hekayələrində az və ya çox dərəcədə görünür. Tədqiqatçı onun hekayələrinin bu cəhətinə də diqqət yetirir, "İki müavin", "Qırgıncılar", "Qiymətli damcılar", "Vəfalı it və oğru pişik" hekayələrində sənətkarın uğurunu və uğursuzluğunu tənqidçi gözü ilə oxucunun nəzərinə çatdırır. B.Babayevin təhlili bir tərəfli deyil. Həsən Seyidbəylinin hekayələrinin mövzusu beynəlmilçilik ruhunda olsa da, ob-

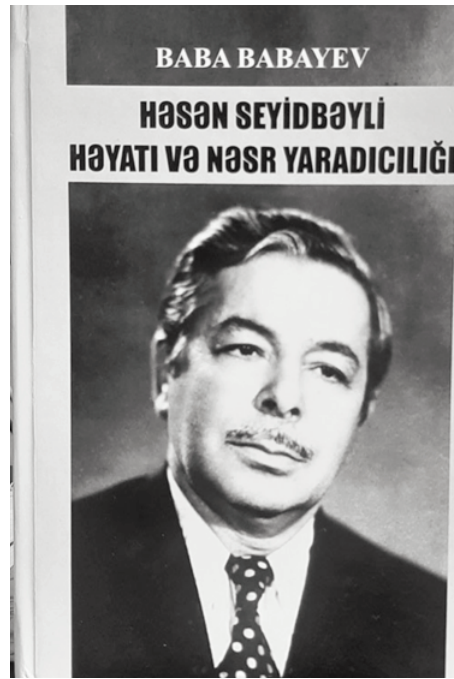
razlar milli xarakterlidir. Bu cəhəti B.Babayev çox düzgün olaraq hiss etmiş, millilikdən doğan bəşəriyyətə ədəbiyyat nöqtəyi nəzərindən yanaşmışdır.

H.Seyidbəylinin hekayələrinə nəzər salsaq ilk baxışda konfliktsiz süjet xətti təsiri bağışlayır. Lakin bu o demək deyil ki, hekayələr dinamizmindən məhrumdur. Hekayələrindəki daxili ziddiyyətlər barışmaz həddə deyil, bu ziddiyyətlər öz məcrasında həll oluna bilər. Hekayələrin bu yönünə nəzər yetirən tədqiqatçı konflikt məsələsinə toxunarkən problemin onun povestləri üçün keçərli olduğunu yazır. Xüsusilə, "Kənd həkimini" povestində konflikt institutu bitirən gənclə onun qarşılaşdığı maneələr arasındadır. Bu povest dərin oxucu rəğbətini qazanmışdır. Oxuculardan fərqli olaraq alim bu əsərin nöqsanlarını görə bilər. Povestin qəhrəmanı gənc həkim Aydın Zeynalovdur. Yazıcının tanıdığı kimi, bu obraz həm əsl qızdırmaya, həm də cəmiyyətin mənəvi xəstəliyinə qarşı mübarizə aparır. Göründüyü kimi, əsərdəki konflikt həll oluna bilər.

Həsən Seyidbəylinin həyatı və ədəbi-ictimai fəaliyyəti Azərbaycanla sıx bağlıdır. O, nədən yazırsa yazsın, xalqın arzu-istəklərini, onun yaşam tərzini həmişə önə çəkir. Onun qəhrəmanları xoşbəxt insanlardır. Bu obrazlar qalereyasında həkim, neftçi, kolxozçu, telefonçu, qazmaçı daha çoxdur. Bizi bu obrazlardan o qədər də böyük tarix ayırmır. B.Babayev H.Seyidbəyli realizmini günün obyektiv reallığından doğduğunu qanunauyğun şəkildə görür. XX əsr realizmi özünü Azərbaycan ədəbiyyatında

cə danışmaq həm də yazıçıya olan hörmətdən irəli gəlir. Tənqidçinin Çiçək obrazını məhz belə bir səviyyədə görüb müşahidə etməsi qərəzsiz mütaliənin nəticəsidir. Çiçək kimdir? Sual ətrafında çoxlu mübahisələr etmək olar. Baba Babayev də Çiçəyə olan münasibətinə onun həm mənfi xüsusiyyətlərini (bu mənfilik onun şəxsiyyətini aşağı salmır), həm də müsbət keyfiyyətlərini görüb qiymətləndirir. Tənqidçi, kənd həyatını yaxşı bildiyindən povestindəki kəndlə bağlı yazıcının qeydlərindəki səriştəsizliyi yerində tuta bilmişdir.

Ədəbiyyat qarşısında duran məsələlərdən biri yazıçı və müasirlik problemi-

Yazıçı və zaman

da göstərmişdir. Tənqidçi öz fikrini belə formulə edir ki, H.Seyidbəylinin ilk hekayələri və povestləri müasirliyi duymaq, dərk etmək, ondan sənətkarına istifadə etmək hesabına meydana çıxmışdır. Müəllif yazıçı kimdir? Sualına cavab axtarır, belə bir cavab da diqqətdən yayınmır: "Konfliktlər fonunda çalışan yazıçıdır". Təbii ki, buna uyğun olaraq "oxucu kimdir?" sualı da fikrimizə gəlir. Qəhrəmanın həyatını, taleyini yaşaya bilən oxucudur. Nə qədər poetik səslənsə də, H.Seyidbəylinin qəhrəmanı oxucunun zövqünü oxşaya bilər. H.Seyidbəylinin əsərlərindəki dramatik oxucunu gərginlikdə saxlaya bilər. Bu yerdə B.Babayev "Telefonçu qız" povestindəki dramatik misal göstərir. Bu əsərdəki dramatik daxili konfliktlə müşayiət olunur. Həm də Seyidbəylinin istedadı kəskin dramatik və ziddiyyətsiz konfliktlər yaratmaqda özünü göstərir. "Mən ki gözəl deyildim", "Söyüdlü arx" əsərlərindəki yazıçılıq məharəti də obrazlar arasındakı mübarizənin yaratdığı situasiyalardadır. Yazıçılar bilib-bilə öz qəhrəmanlarını çətin vəziyyətlərə salırlar. "Telefonçu qız" povestində də yazıçını tənqidçi alim gözəl duymuş, bu surətlərin başqa surətlərlə müqayisədə əsl dramatik səciyyəsinə açıb göstərmişdir. Onu da qeyd etmək olar ki, "Telefonçu qız"ın (Mehribanın) xarakterik cizgilərini bu səviyyədə təqdim etmək əsl tənqidçinin işidir.

Baba Babayev Həsən Seyidbəylinin ədəbi-bədii görüşlərində xüsusi seçilən lirik-psixoloji üsluba da öz baxışlarını açıqlayır. Bu üslubun kök saldığı "Çiçək", "Telefonçu qız", "İllər keçir", "Tərsanə", "Cəbhədən-cəbhəyə" əsərlərinə əsasən, Həsən Seyidbəylinin psixoloji durum yaratmaq məharəti haqqında səviyyəli oxucudan tutmuş mütəxəssis alimə qədər hamıya bəllidir. Ancaq professional səviyyədə nəsrə lirizmdən, onun qabarıq keyfiyyətlərindən layiqin-

dir. Köhnəlməyən mövzular ədəbiyyatda həmişə yaxşı qarşılınmışdır. Bu məsələ həm də bəşəri mahiyyət kəsb edir. Necə əsər yaratmaq lazımdır ki, indi də yaxşı oxunsun, gələcəkdə də yaxşı qarşılansın. Bu sahədə Azərbaycan ədəbiyyatında layiqli sənətkarlar özlərini təsdiq etmişlər. Ancaq milli zəminə əsaslanan bədii əsər yaratmaq isə Azərbaycan yazıcısının işidir. Bəs milli Azərbaycan yazıcısı ifadəsini kimə aid etmək olar? Bu suala cavab tapmaq tənqidçinin işidir. B.Babayevin bu məsələyə münasibəti aşağıdakı cümlələrdə daha aydın görünür.

"H.Seyidbəylinin yaradıcılığı müasirlik hissini qabarıqlığı və ideya-mündəricəsinin əhatəliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Yazıçı yaradıcılığına müasirlik kimi yüksək estetik prinsipləri baxımından yanaşdığı üçün oxucusunu yormur. Yaratdığı obrazların daxili aləminə nüfuz etməsi əsərlərinin ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətlərini və həll etmək istədiyi problem dairəsinə düzgün müəyyənləşdirir". Bu fikirlərin struktur təhlilini verməklə müasirliyə olan münasibəti aydınlaşdırmış olarıq.

- Hansı yazıçı müasirdir? - Yaratdığı obrazların daxili aləminə nüfuz etməyi bacaran yazıçı.

- Hansı mövzu müasirdir? - Həll etmək istədiyi problemin dairəsinə düzgün müəyyənləşdirən mövzu.

Bu iki hökmün nəticəsi kimi aşağıdakı cümlə fikrimizi tam əsaslandırır bilər. "Tərsanə" romanını oxuduqdan sonra müəyyən etmək çətin deyil ki, o fəhlə mövzusu ilə qəlbən, ürəkdən bağlı olan bir sənətkar olmuşdur". Buradan təbii bir sual yaranır: "Tərsanə" romanı müasirdirmi? Bu sualın B.Babayevin düşüncəsində cavabı belədir: "Uzaq sahillərdə", "Telefonçu qız", "İllər keçir", "Cəbhədən-cəbhəyə", "Çiçək", "Tərsanə" roman-povestlərinin yaranma tarixindən 50 ildən çox vaxt keçdiyinə bax-

mayaraq, aktuallığını və estetik dəyərini bu gün də qoruyub saxlayan, həтта bu gün də insanları düşündürən, özünə cəlb edən yaradıcılıq nümunələridir".

Müasirlik həm də insanı yaxın tarixi keçmişimizə bağlamalıdır. Yəni oxucu yaxın və ya uzaq keçmişdə yaşamağı da mütaliə zamanı bacarmalıdır. Bu isə yazıcının sənətkarlığından birbaşa asılıdır. Həтта oxucunu keçmişə aparıb götürə bilərsə, əsər onda müasirliyə daha yaxşı xidmət edə bilər. B.Babayevin əsərdən verdiyi retrospektiv çözüm yaddaşda oxucunu 70-ci illərə qaytara bilər. "Bu otağın mebeli açıq-qəhvəyi rəngdə idi. Artıq hər şey yerbəyer olmuşdursa da, burada 18-19 yaşlı oğlan uşağının yaşadığı o dəqiqə hiss olunurdu. Stulların söykənəcəyində, çarpayının üstündə idman paltarları, cürbəcür qalstuklar, əzilmiş cib yaylığı, "Vokruq sveta" və "Texnika molodyoji", yazı stolunun siyirtməsində sınımış pərgar, rəsmxətt ləvazimatı, jurnallardan kəsilib şifonerin içəri üzünə yapışdırılmış şəkillər, çiyinlərinin, qollarının və qılçalarının əzələləri əfsanəvi bir tərzdə qabarmış idmançıdır.

"Yeniyyətələr" filmindən ərəb aktrisası Maqdanın şəkli, Andrey Bolkonski rolunda Vyaçeslav Tixonovun yorğun, ağıllı sifəti, aktrisa Svetlitsyanın rəngini itirmiş iri, süzgün gözləri. Bridjit Bardounun açıq dodaqları və yuxarıda ayrıca bir guşədə Tahir Salahovun çəkdiyi Qara Qarayevin şəkli".

Bu və ya digər təsvirlər bizə yaşadığımız post-sovet məkanındakı mənzərəni xatırladır. Qısaca belə demək olar ki, "Tərsanə" müasir romandır. Bizi "Tər-

sanə"dəki hadisələrdən olsa-olsa 20-30 il ayırır. Bunu nəzərə alıb demək olar ki, "Tərsanə" romanının ikinci hissəsi bizim zamanımızda həyatımıza qayıdacaq.

B.Babayev H.Seyidbəylinin heç bir əsərinə gözgörənlik etmir. O, yazıcının povest və romanlarını həm tərifləyir, həm də tənqid etməkdən çəkinmir. Bunu cəp olunmamış "Tərsanə"nin ikinci hissəsinə də aid etmək olar. O, əsərdə obrazların taleyindən narahatdır. Lalənin, Tutunun, Ələsgərin sevgi macəraları, Əyyub Qəriblinin gəmi təmiri zavodunda rəhbərliyindəki perspektivlər dumanlı qalır.

Baba Babayevin təqdimində Həsən Seyidbəyli müharibə tarixi mövzusunda əsərlər yazan sənətkar kimi də öz qiymətini alır. "Ürək", "Qardaş qəbri", "Fəryad", "Medalyon", "Yaşadlarını", "Müharibə", "Səadət mübarizləri", "Ağır günün dostları", "Uzaq sahillərdə", "Cəbhədən-cəbhəyə", "Mübahisəli şəhər", "General", "Burada insan yaşamışdır" kimi povest və romanlarda faşistlərə qarşı xalqımızın cəbhədə və arxada mübarizəsindən, müharibə dövrünün insanların fədakarlığından bəhs edilir. Onun müharibə tarixi mövzusunda yazdığı povest və romanlar çoxdan ekran həllini də tapmışdır. "Cəbhədən-cəbhəyə", "Uzaq sahillərdə" həm maraqlı bədii əsərlər, həm də kinomuzun şedevrləri kimi hafizələrdən silinməyib. Ədəbiyyatçılar deyirlər ki, hansı yazıçı ölümündən sonra da oxunur, deməli, o ölməyib. Həsən Seyidbəyli də o xoşbəxt sənətkarlardandır ki, əsərləri həm oxunur, həm də maraqla tamaşa olunur.

Rəhim Əliyev,
filologiya elmləri doktoru,
professor